

Олександр Левченко

Форми ведення інформаційної боротьби: практичний підхід до понятійного апарату

У статті на основі аналізу сучасних наукових підходів та практичного досвіду уточнені існуючі й наведені нові визначення форм інформаційної боротьби в рамках запровадження єдиної термінології у Збройних Силах України та в державі загалом. Запропонована цілісна система форм інформаційної боротьби.

Наприкінці минулого – на початку нового століття у зв'язку зі стрімким розвитком у провідних країнах світу інформаційних технологій та їх масовим застосуванням у різних галузях діяльності людства, зокрема й у військовій сфері, виникло таке принципово нове поняття, як «інформаційна боротьба», а слідом за ним – ціла низка похідних понять: «інформаційна війна», «інформаційна кампанія», «інформаційна операція» тощо. Нові терміни стали популярними, ними широко користуються в повсякденній діяльності науковці, політики, громадські діячі та журналісти. Застосовують нові поняття і спеціалісти інформаційної сфери національної безпеки нашої держави, але через відсутність загальноприйнятого понятійного апарату вони вживають ці терміни на власний розсуд, що часто-густо викликає непорозуміння з боку інших фахівців.

Отже, нині гостро стоїть проблема відсутності єдиного понятійного апарату в інформаційній сфері національної безпеки нашої держави. Це особливо відчувається в роботі аналітичних підрозділів Збройних Сил України (ЗСУ), які відстежують інформаційні загрози Україні й повинні класифікувати виявлені заходи іноземного інформаційного впливу для подальшого надання відповідних донесень найвищому державному та військовому керівництву. Сутність такої класифікації полягає в наданні певній сукупності виявлених інформаційних заходів конкретної форми. При цьому спеціалісти, аналізуючи виявлені заходи іноземного інформаційного впливу, визначають сукупність тих, котрі поєднуються за метою й часом проведення та об'єктом впливу, на який вони спрямовуються, і, виходячи з масштабу цих заходів, роблять висновок: чи є це інформаційною акцією, інформаційною операцією чи інформаційною кампанією тощо.

З іншого боку, військово-політичне керівництво країни, органи державної влади та військового управління, які повинні на основі отриманих донесень організовувати відповідні заходи протидії, мають труднощі у прийнятті адекватних реальній обстановці рішень через відсутність єдиного розуміння того, в яких формах протилежною стороною проводяться інформаційні заходи, що означає і який зміст має певний термін (наприклад, «інформаційна операція» чи «інформаційна кампанія»).

Аналіз відомих вітчизняних та зарубіжних джерел [1–8] показує, що існує багато поглядів на формулювання понять у сфері інформаційного протиборства держав. У відкритих та спеціалізованих виданнях [9–15] наводяться варіанти класифікації інформаційної боротьби за формами її ведення. Усе це свідчить про значну зацікавленість спеціалістів з інформаційної безпеки в розробці понятійного апарату. Найбільших успіхів у цій справі досягли, на думку автора, фахівці Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського (НУОУ), зокрема А. О. Рось, Т. М. Дзюба, О. П. Дузь-Крютченко та інші, які під керівництвом В. М. Телелима узагальнили понятійний апарат у «Словнику основних термінів у галузі

інформаційної безпеки держави у воєнній сфері» [16], запропонувавши при цьому цілу низку власних визначень, котрі базуються на основі розробленої та апробованої в НУОУ теорії інформаційної боротьби.

Проте в більшості існуючих підходів до термінології не досить чітко й логічно формулюються визначення форм ведення інформаційної боротьби. Деякі визначення мають суто теоретичний характер: терміни, зрозумілі в дослідницькій роботі, є малоприматними для практичного застосування. Так, наприклад, у першій редакції проекту військового стандарту ВСТ 01.004.003-2013(01) «Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення», який розробляється спеціалістами Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ, пропонуються для вживання такі визначення:

інформаційна атака – інформаційний напад (агресія), швидкоплинний процес нанесення інформаційного удару;

інформаційний удар – результат інформаційної атаки.

Як видно, перше поняття не має однозначності, адже з нього випливає, що атака – це і агресія, і напад, і процес удару. Друге поняття суперечить першому. Пропонуються також зовсім нові не тільки у вітчизняній, а й в іноземній теорії терміни, як, наприклад, «інформаційний крах» тощо. Ретельний аналіз зазначеного проекту військового стандарту, який повинен стати основним нормативним документом ЗСУ щодо термінології у сфері інформаційної безпеки, показує, що він, на жаль, має переважно теоретичний характер, переобтяжений науковими тезами та містить нечітке викладення суті більшості формулювань, що ставить під сумнів можливість його практичного застосування. При цьому дивує те, що автори документа, які є співробітниками НУОУ, не використовують наявний понятійний апарат, уже розроблений в університеті спеціалістами-теоретиками в галузі інформаційної боротьби, котрий тривалий час апробується в навчальній та науковій діяльності, не намагаються його вдосконалити, а пропонують кардинально нові визначення, що потребує додаткових зусиль експертного середовища для їх аналізу, погодження й апробації.

Значно ускладнює роботу спеціалістів-практиків інформаційної сфери також те, що в різних вітчизняних джерелах наводяться різні форми ведення інформаційної боротьби.

Саме тому в цій статті порушено актуальну тему розробки єдиного понятійного апарату, який був би максимально придатний для практичного застосування, та запропоновано визначення термінів і систему форм інформаційної боротьби, розроблені на основі аналізу й поєднання теоретичних і практичних підходів за цим напрямом.

Відомо, що інформаційна боротьба як у воєнній, так і в мирний час реалізується через певні форми її ведення. У спеціальній літературі наводяться такі з них, як «інформаційна війна», «інформаційна операція», «інформаційна кампанія», «інформаційна атака», «інформаційний вплив», «інформаційна акція», але при цьому ви-

являються різні підходи до переліку зазначених форм, їх трактування й ранжування. Існує також невизначеність з найвищою формою інформаційної боротьби: в одних джерелах це – «інформаційна війна» [11, 12], в інших – «інформаційна операція» [13, 14].

Слід зазначити, що найчастіше в різних іноземних і вітчизняних джерелах зустрічається поняття «інформаційна війна». Якщо не брати до уваги те, що вкладають у цей термін журналісти (а у ЗМІ «інформаційною війною» називають дуже широке коло інформаційних дій, у тому числі піар-акції, інформаційне протистояння між протилежними політичними силами в державі тощо), то під інформаційною війною у воєнній сфері можна розуміти інформаційне протиборство, яке охоплює весь інформаційний простір ворогуючих держав і ведеться загалом в інтересах руйнування основ національної самосвідомості й державного устрою супротивника [17].

Власне термін «інформаційна війна» був запроваджений та активно використовувався з кінця минулого століття американськими військовими фахівцями, які ще донедавна називали інформаційну війну найвищою формою інформаційного протиборства [18]. Але це стосувалося того протиборства, яке здатні вести сучасними силами й засобами лише США та деякі інші провідні країни світу. Для умов української дійсності, можливостей держави та її Збройних Сил ведення інформаційного протиборства в такій формі є проблематичним.

На думку автора, термін «інформаційна війна» слід відносити не до форм ведення інформаційної боротьби, а до загальних концептуальних понять, якими описується сучасна збройна боротьба за участю провідних країн світу. Такої позиції дотримуються і провідні російські військові теоретики [17]. А військові фахівці США, враховуючи досвід, отриманий під час проведення бойових операцій, останнім часом відійшли від уживання в оперативних (бойових) і нормативних документах категорії «інформаційна війна», замінивши її категорією «інформаційні операції» [19] як більш конкретною і зрозумілою для штабів та військ, які безпосередньо планують і проводять заходи інформаційної боротьби.

Виходячи із зазначеного, недоцільно, на думку автора, включати термін «інформаційна війна» в нормативні документи ЗСУ зі значенням форми ведення ними інформаційної боротьби (протидії).

Отже, у систему форм ведення інформаційної боротьби доцільно включати **інформаційні кампанії, операції, удари, акції, атаки**. Звичайно, ці форми мають тісний взаємозв'язок і певну ієрархію. Найнижчою формою інформаційної боротьби в такій системі є інформаційна атака, найвищою – інформаційна кампанія.

Основу кожної з наведених форм інформаційної боротьби становлять інформаційні заходи, які плануються і проводяться системно й у визначеній сукупності утворюють інформаційну атаку, акцію чи удар.

Інформаційний захід – це елементарна короткочасна цілеспрямована інформаційна дія деструктивного

характеру на поодинокій об'єкт впливу на одному інформаційному напрямі¹. Інформаційні заходи можуть бути як психологічного, так і технічного характеру. Перші спрямовуються на свідомість і підсвідомість людей. Прикладами таких заходів можна вважати провокативне новинне Інтернет-повідомлення чи статтю у впливових ЗМІ (у комерційних виданнях – часто замовного характеру), виступ державного діяча на прес-конференції, мітингу, радіо, телебаченні з оприлюдненням певної антиукраїнської тези тощо. Другі – на комп'ютерні, телекомунікаційні системи, інформаційні ресурси тощо, як, наприклад, несанкціоноване проникнення до електронної бази даних урядової установи чи впровадження шкідливого програмного забезпечення в комп'ютерну мережу визначеного органу військового управління.

Дамо визначення кожному терміну зі згаданих форм інформаційної боротьби.

Інформаційна атака – це сукупність кількох взаємопов'язаних інформаційних заходів, короткочасно спрямованих на один об'єкт впливу за певним інформаційним напрямом. Інформаційні атаки в більшості випадків мають технічний характер і спрямовуються на визначений інформаційний засіб чи ресурс, конкретну систему телекомунікації або управління. Інформаційні атаки можуть бути комп'ютерними (кібератаки), радіоелектронними, комбінованими тощо. За інтенсивністю вони можуть бути як вибірковыми, так і масованими, але в будь-якому разі – прихованими та обмеженими в часі.

Водночас інформаційні атаки, які мають психологічний характер, спрямовуються проти конкретної особи або певної спільноти людей.

Інформаційна акція – це сукупність взаємопов'язаних інформаційно-психологічних заходів, які спрямовуються на один об'єкт впливу за певним інформаційним напрямом і проводяться протягом певного часу. Інформаційна акція за основними показниками подібна до інформаційної атаки, але має більші масштаби і тривалість, має психологічний характер і спрямовується проти особи та суспільства.

Основними об'єктами впливу, на які скеровуються інформаційні акції, можуть бути особи, які ухвалюють державні рішення, видатні громадські та політичні діячі держави-супротивника, певні соціальні групи населення тощо.

Інформаційний удар – це сукупність узгоджених інформаційних атак, спрямованих на один чи кілька найважливіших елементів систем державного й військового управління супротивника з метою їх дезорганізації або виведення з ладу. Інформаційні удари зазвичай проводяться для отримання інформаційної переваги над

супротивником на початку та під час збройної боротьби. Вони мають характер скоординованого масованого короткочасного застосування інформаційних атак у поєднанні в деяких випадках із заходами силового впливу на об'єкти. Об'єктами інформаційних ударів можуть бути елементи інформаційної інфраструктури, систем телекомунікації, управління, важливі інформаційні засоби.

Типовим прикладом можна вважати інформаційний удар, проведений США та їхніми союзниками під час операції «Союзницька сила» в колишній Югославії, коли на початку бойових дій було здійснено потужне придушення радіоелектронних засобів супротивника, порушення його телекомунікаційних мереж та фізичне знищення ключових об'єктів інформаційної інфраструктури із застосуванням високоточної зброї та графітних бомб.

Інформаційна операція – це сукупність узгоджених та взаємопов'язаних за метою, завданнями, об'єктами впливу й часом інформаційних атак, акцій і ударів, котрі проводяться як послідовно, так і одночасно в одній обраній сфері життєдіяльності держави. У мирний час метою інформаційних операцій може бути вплив на морально-психологічний стан вищого державного керівництва країни-супротивника і певних соціальних груп населення для схвалення їх до прийняття рішень та дій у потрібному для протилежної держави напрямі. У воєнний час цілі інформаційних операцій полягають у дезорганізації системи державного управління та систем управління військами і зброєю, знищенні інформаційної інфраструктури супротивника, завоюванні інформаційної переваги над ним та створенні сприятливих умов в інформаційному просторі для дій своїх військ, а також у забезпеченні захисту власної інформаційної інфраструктури та інших складових інформаційного середовища від дій супротивника.

Об'єктами інформаційних операцій можуть бути населення протилежної держави, певні соціальні групи, особи, які ухвалюють державні рішення, керівництво і населення провідних країн світу та суміжних з Україною держав, а під час воєнного конфлікту до того ж – особовий склад військ і населення супротивника, населення країн – учасників воєнного конфлікту, системи державного та військового управління супротивника, елементи його інформаційної інфраструктури.

Інформаційні операції можуть тривати від декількох тижнів до кількох місяців.

Інформаційна операція може мати як чітко виражену психологічну або технічну спрямованість, так і поєднувати одночасно заходи психологічного й технічного впливу. Інформаційну операцію психологічної спрямованості традиційно називають **інформаційно-психологічною операцією**. Теоретично така операція ведеться шляхом організації лише заходів інформаційно-психологічного впливу. Але, враховуючи, що в реальних умовах інформаційного протистояння в особливий період у рамках однієї операції, окрім заходів інформаційно-психологічного впливу, мають організовуватися й заходи активного, у тому числі

¹ Під інформаційним напрямом розуміється один з визначених у Доктрині інформаційної безпеки України [20] напрямів у зовнішньополітичній, воєнній, внутрішньополітичній, економічній, соціальній, гуманітарній, науково-технологічній та інших сферах життєдіяльності держави, за якими можуть реалізовуватися інформаційні загрози національній безпеці України.

інформаційно-технічного впливу на супротивника, фактично вестимуться не інформаційно-психологічні, а інформаційні операції, тому вважати інформаційно-психологічну операцію окремою формою інформаційної боротьби немає сенсу. Доречніше говорити, що вона є різновидом інформаційної операції.

Заради об'єктивності слід зазначити, що серед вітчизняних науковців існують і інші погляди на співвідношення (підпорядкованість) інформаційної операції та інформаційно-психологічної операції. Деякі вчені вважають, що й інформаційна операція, й інформаційно-психологічна операція є самостійними формами інформаційної боротьби й можуть проводитися незалежно одна від одної.

Суть іншої позиції полягає в тому, що інформаційно-психологічна операція проводиться на державному рівні, а інформаційні операції є її складовими і здійснюються в інтересах ефективного застосування об'єднань і з'єднань в операціях (бойових діях).

Разом з тим, аналіз еволюції поглядів іноземних військових фахівців на місце, роль та співвідношення інформаційно-психологічної операції та інформаційної операції, яка відбувалася з отриманням досвіду проведення таких операцій у збройних конфліктах останнього десятиліття, показує, що військові спеціалісти низки провідних країн світу, насамперед США, дедалі більше відходять від уживання терміна «інформаційно-психологічна операція» та повсюди впроваджують термін «інформаційна операція». При цьому вважається, що інформаційна операція є основною формою інформаційної боротьби, а інформаційно-психологічні дії проводяться в її рамках на тактичному рівні [19]. Більше того, в останній редакції польового статуту збройних сил США з організації та ведення інформаційних операцій FM 3-13 Inform and Influence Activities від 25 січня 2013 р. [21] термін «інформаційно-психологічна операція» взагалі не використовується.

Крім того, показовим в еволюції поглядів американських військових фахівців є і те, що із середини минулого десятиліття вони вже відмовилися від використання понять «наступальні інформаційні операції» та «оборонні інформаційні операції» на користь узагальненого терміна «інформаційні операції» у зв'язку зі стрімкими змінами в сучасному інформаційному середовищі, де операції проводяться без чіткого визначення напрямів і меж [19].

У зв'язку з тим, що останнім часом у низці вітчизняних джерел науково-теоретичного характеру [22–25] почав уживатися новий термін – «спеціальна інформаційна операція», – вважаємо за доцільне викласти практичний погляд із цього приводу. На жаль, у жодному із джерел не пояснюється, чим спеціальна інформаційна операція відрізняється від інформаційної операції, не обґрунтовується необхідність уведення нового поняття, тоді як сам термін уживається в різних значеннях. Наприклад, виходячи з контексту одних джерел, він означає інформаційну операцію, котра проводиться не як

складова частина операції угруповання військ (сил), а як самостійна операція мирного часу. В іншому контексті це – інформаційна операція, яка проводиться спеціальними службами держави. Ще в одному розумінні це – операція, що проводиться із застосуванням спеціальних сил і засобів. Отже, не маючи офіційного визначення, кожен спеціаліст може тлумачити це поняття як завгодно на власний розсуд. Разом з тим, для спеціаліста-практика в галузі інформаційної безпеки цей термін мало про що говорить, адже будь-яку інформаційну операцію можна за певними ознаками назвати «спеціальною».

Такий стан справ іще раз свідчить про те, що за умови відсутності єдиного понятійного апарату у сфері інформаційної боротьби як у ЗСУ, так і в державі загалом необґрунтоване введення кожного нового терміна лише посилює розбіжності в розумінні понять інформаційної сфери. Наведений вище термін «спеціальна інформаційна операція», на переконання спеціалістів-практиків, є зайвим у понятійному апараті. Вважаємо, що його слід виключити з уживання в усіх документах, де йдеться про інформаційний вплив. Доцільно й достатньо користуватися лише терміном «інформаційна операція».

Інформаційна кампанія – це сукупність узгоджених та взаємопов'язаних за метою, завданнями, об'єктами впливу і часом інформаційних операцій, ударів, акцій і атак, котрі проводяться як послідовно, так і одночасно в кількох сферах життєдіяльності держави з метою сприяння досягненню визначених цілей власної національної політики.

Основний об'єкт впливу інформаційної кампанії – це держава супротивника загалом, а кінцевою метою її проведення може бути встановлення повного контролю над зовнішньою та внутрішньою політикою протилежної країни.

Інформаційна кампанія має, як правило, довготерміновий перманентний характер, вона може тривати роками до досягнення своєї кінцевої мети. Вона може посилюватися або згасати залежно від початку чи закінчення інформаційних операцій, ударів або окремих інформаційних акцій, які її складають. У рамках однієї інформаційної кампанії можуть одночасно або послідовно проводитися кілька інформаційних операцій, кожна з яких має власну сферу спрямування (зовнішньополітичну, внутрішньополітичну, економічну, військово-технічну тощо) й мету, яка разом з тим є частковою метою всієї кампанії.

Отже, як випливає з визначень, інформаційна кампанія є найвищою формою інформаційної боротьби, а її проведення сприяє досягненню стратегічних цілей у протиборстві двох держав (союзів держав). Виходячи із цього, на переконання автора, некоректно застосувати термін «інформаційна кампанія» до різного роду мало-значущих інформаційних подій, заходів та акцій, як це часто роблять вітчизняні журналісти в засобах масової інформації (рис. 1).

Таким чином, для використання у вітчизняних нормативних документах та практичній діяльності автор

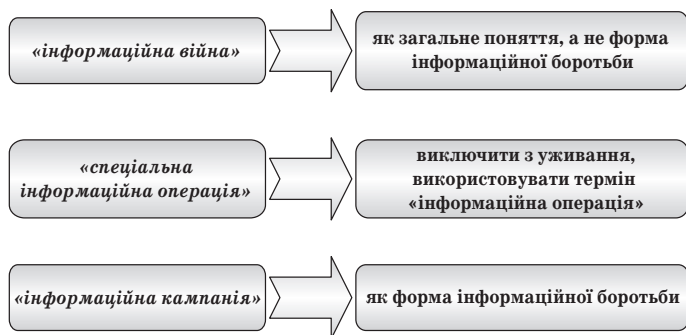

Рис. 1. Пропозиції щодо вживання термінів у сфері інформаційної боротьби

пропонує запровадити **цілісну систему форм ведення інформаційної боротьби**: найвищою її формою є інформаційна кампанія; у рамках інформаційної кампанії проводяться інформаційні операції та удари; складовими інформаційної операції є інформаційні акції та атаки; нижчою формою є інформаційна атака, яку утворює певна сукупність інформаційних заходів. Цілком можливе також ситуативне проведення окремих інформаційних операцій, акцій та атак, які спрямовуються на вирішення завдань, котрі раптово виникають під час ведення інформаційної боротьби. Графічне зображення співвідношення названих форм наведено на *рисунку 2*.

Висновок. Відсутність єдиного підходу до визначення термінів інформаційної боротьби унеможливило однозначне розуміння виду й масштабів інформаційних заходів, які проводяться проти України або які необхідно організувати і провести у відповідь. Розв'язання цієї

проблеми полягає в запровадженні єдиного понятійного апарату в інформаційній сфері національної безпеки нашої держави. Для його створення автор пропонує без зволікань **обговорити в середовищі спеціалістів з інформаційної безпеки всі наявні тлумачення основних термінів інформаційної боротьби й виробити остаточний варіант, який у подальшому впроваджувати в нормативні документи Збройних Сил України**. При цьому вкрай необхідно виходити з тієї позиції, що понятійний апарат урештірешт створюється для його практичного застосування, тому формулювання понять і їх визначень повинне бути максимально прийнятним для їх використання в роботі експертів, урядовців, інших посадових осіб, які відповідають за виявлення зовнішнього негативного інформаційного впливу, його аналіз та організацію протидії.

Автор сподівається на продовження аргументованої дискусії з окресленої проблеми. Запропонована у статті й певною мірою обґрунтована термінологія у сфері інформаційної боротьби може бути прийнята за основу в такій дискусії.

Перелік літератури

1. Толубко В. Б. Складові інформаційної боротьби / В. Б. Толубко, А. О. Рось // Наука і оборона. – 2002. – № 2. – С. 23–28.
2. Богуш В. М. Інформаційна безпека: Термінологічний навчальний довідник / В. М. Богуш, В. Г. Кривуца, А. М. Кудін ; за ред. В. Г. Кривуци. – К. : Д.В.К., 2004. – 508 с.
3. Горбулін В. П. Проблеми захисту інформаційного простору України: монографія / В. П. Горбулін, М. М. Биченок. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 136 с.
4. Расторгуев С. П. Информационная война / С. П. Расторгуев. – М. : Радио и связь, 1999. – 416 с.

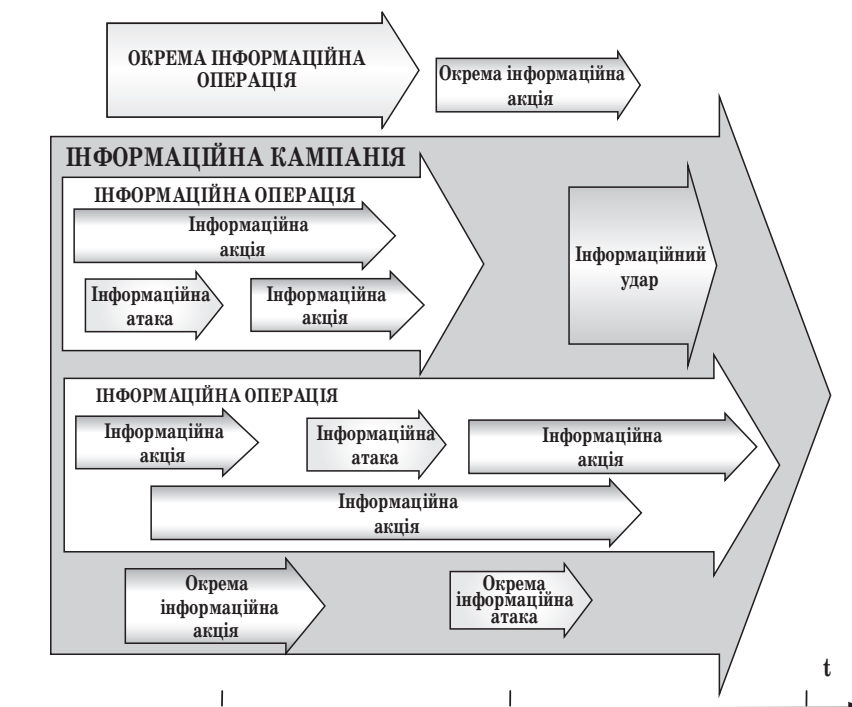

Рис. 2. Співвідношення форм інформаційної боротьби

5. *Жарков Я. М.* Напрями зовнішнього інформаційно-психологічного впливу на Україну / Я. М. Жарков // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 1 (4). – С. 42–46.
6. *Кливець В. В.* Деякі методичні підходи з ідентифікації інформаційно-психологічного впливу в засобах масової інформації / В. В. Кливець // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2008. – № 2 (2). – С. 62–64.
7. *Жук С. Я.* Тенденції та перспективи розвитку інформаційної боротьби й інформаційної зброї / С. Я. Жук, В. О. Чмельов, Т. М. Дзюба // Наука і оборона. – 2006. – № 2. – С. 35–41.
8. *Рось А. О.* Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам : навчальний посібник / А. О. Рось, А. М. Явтушенко, Я. М. Жарков та ін.; за ред. В. Б. Толубка. – К. : НАОУ, 2004. – 176 с.
9. *Комов С. А.* О способах и формах ведения информационной борьбы / С. А. Комов // Военная мысль. – 1997. – № 4. – С. 18–22.
10. *Родионов М. А.* К вопросу о формах ведения информационной борьбы / М. А. Родионов // Военная мысль. 1998. – № 2. – С. 67–70.
11. *Фомін В. О.* Сутність і співвідношення понять «інформаційна безпека», «інформаційна війна» та «інформаційна боротьба» / В. О. Фомін, А. О. Рось // Наука і оборона. – 1999. – № 4. – С. 23–32.
12. *Почепцов Г. Г.* Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – М. : Релф-бук, 2001. – 576 с.
13. *Руснак І. С.* Розвиток форм і способів ведення інформаційної боротьби на сучасному етапі / І. С. Руснак, В. М. Телелім // Наука і оборона. – 2000. – № 2. – С. 18–23.
14. *Комов С. А.* Об эволюции современной американской доктрины «информационных операций» / С. А. Комов, С. В. Коротков, И. Н. Дылевский // Военная мысль. – 2008. – № 6. – С. 54–61.
15. *Крысько В. Г.* Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Г. Крысько ; под общ. ред. А. Е. Тараса. – Минск : Харвест, 1999. – 448 с.
16. *Словник основних термінів у галузі інформаційної безпеки держави у воєнній сфері* / [уклад. А. Рось та ін.]; за ред. В. М. Телелима. – К. : НУОУ, 2012. – 54 с.
17. *Ноговицын А. А.* В центре внимания – информационная безопасность / А. А. Ноговицын // Красная звезда. – 2009. – 27 февр.
18. Joint Publication 3 – 13, Joint Doctrine for Information Operations, Department of Defence USA, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.c4i.org/jp3_13.pdf.
19. Joint Publication 3 – 13, Joint Doctrine for Information Operations, Department of Defence USA, 13 February 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carlisle/army.mil./DIME/documents/jp3_13pdf.
20. Доктрина інформаційної безпеки України [затверджена указом Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009]. – К. : Офіційний вісник України, 2009. – № 52.
21. Field Manual 3 – 13, Inform and Influence Activities, Department of the Army, 25 January 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm3_13.pdf.
22. *Литвиненко О. В.* Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії : монографія / О. В. Литвиненко. – К. : ВКФ «Сатсанга», 2000. – 222 с.
23. *Петрик В. М.* Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навчальний посібник / В. М. Петрик, В. В. Остроухов та ін. – К. : Росава, 2006. – 208 с.
24. *Галамба М. М.* Інформаційна війна як форма ведення інформаційного протисторства / М. М. Галамба // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2009. – № 1. – С. 61–64.
25. *Жарков Я. М.* Інформаційно-психологічне протисторство (еволюція та сучасність) : монографія / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. – К. : Віпол, 2013. – 248 с.

Надійшла до редакції 26 червня 2013 р.